

Българите в Северното Причерноморие ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМСЕДМИ

ДИНАМИКА НА ИДЕНТИЧНОСТТА НА ГАГАУЗИТЕ В БЕСАРАБИЯ

Емил Миланов

Гагаузите¹ в Бесарабия са етно-културна група, формирала се вследствие масово преселение по време и непосредствено след руско-турските войни в края на XVIII в. и началото на XIX в. от Добруджа, Варненско и Източна Тракия. Причина за “принудителното преселване са опасенията от гонения на турските поробители за тяхната поддръжка, оказана на руската армия”². От този момент насам бесарабският регион периодично е сменял господарите си. Първоначално е в пределите на Русия. След Кримската война (1853 - 1856 г.) южната част преминава в пределите на Молдовското княжество, а след обединението му с Влашко (1861 г.) - в Румъния. След Руско-турската война (1877 - 1878 г.) отново е в руска територия. Между двете световни войни е в пределите на Румъния, а след Втората световна война - в СССР. След разпадането на СССР (1991 г.) Бесарабия е разделена между Молдова и Украйна.

Възлов е въпросът за *произхода на гагаузите*. Отговора му ще търся, вглеждайки се във видимите измерения на съхранената им традиционна култура, както и в перипетиите на съдбата им от преселването до наши дни, оставила отпечатък и върху идентичността им.

Гагаузите са източноправославни християни и говорят “гагаузки” език, характерен с турска лексика и синтактични, фонетични и фразеологични особености, присъщи за българския език. Българските гагаузи го наричат “тюркче” (турски). Поради наличието на татари по българските земи, които с течение на времето се турцизират, в някои гагаузки говори са се съхранили и татаризми³. Танците и мелодиите са идентични с тези на добруджанските и тракийските българи. Голяма част от песните на гагаузите в България и особено обредните се изпълняват на български език:

Залюбила е Кара Дена
Кара Дена Чубан Диму
Откакто го ѝ залюбила
сега стават девет годин
той при стадо не ѝ отишъл.
Снощи вечер га утиде
кучета гу не познали
не познали напали гу,

На овчари са нарукали:
Ура, ура, харсъз гелди,
харсъз гелди, чобан бастъ.
Чобан бастъ, коюн чалдъ.⁴

Съвременните изследователи на гагаузките балади, приказки, поговорки в Гагаузката република не намират различия с българските.

Голяма част от фамилните имена на бесарабските гагаузи са идентични с българските, а някои притежават и български окончания - Манолов, Статов, Душков, Върбан, Захария, Танасоглу. Личните им имена, както и тези на българите-туканци⁵ до скоро бяха русифицирани - Фьодор, Полина, Альона, но в махалата по-често се използват съответстващи им български - Тодор, Пена, Еленка. През последните няколко години в новите държави - Молдова и Украйна протича нов "възродителен процес". Личните имена и презимена се украинизират или румънизират. В Украйна Александър става Олександр, Николай - Микола, Анна - Ганна, в Молдова Иван вече е Йон, Васил - Василе. Александър - Александру, а женските фамилни имена загубват окончанията си -ова, -ева и се изписват както и мъжките.

Безспорен е фактът, че гагаузите са се формирали като етно-културна група единствено в рамките на българската етническа и езикова територия. Друг факт е, че почти до края на XIX в. нито самите гагаузи, нито другите - руснаци и турци - са подлагали на съмнение българската етническа принадлежност на гагаузите. За пръв път през 1869 г. професорът от Новорусийския университет в Одеса В. Григорович, сблъсквайки се с факта на тюркоезичието на гагаузите, изказва хипотезата за тюркския им произход⁶. Въпреки различните научни теории за произхода им до началото на двадесетте години на XX в. гагаузите продължават да се самоопределят като българи. Из техните среди излизат български възрожденци като Гаврил Занетов и отец Димитрий Чакир.

След Първата световна война в пределите на Румъния, освен Южна Добруджа, се оказва и Бесарабия. Това поставя в разпореждане на румънските власти едно огромна българска общност, настойчиво отстояваща малцинствени права не само пред държавните власти, но и пред европейските институции. Този факт е причина румънските власти да предприемат конкретни стъпки за разделяне на общността, като наблягат на езиковото различие - канят учители от Турция, изпращат там за обучение студенти, повечето от които се отказват и се завръщат обратно. Въпреки че акцията не постига очаквания успех, все пак зърната на раздора са посетили. Пред българите е представен митът за врага-гагаузин, "свързан" с петвековния поробител.

През шейсетте години съветските власти подновяват акцията за формиране на новата народност. Създава се писменост на гагаузкия език (на кирилица). Насърчава се изграждането на гагаузка интелигенция отделно от българската.

В навечерието на разпадането на Съветския съюз, когато повечето народности настойчиво започнаха да търсят своите етно-национални права, сред българи и гагаузи възникна идеята за сформирането на обща българо-гагаузка или гагаузо-българска република в рамките на СССР. Тогава от централните съветски власти на исканията беше отговорено, че биха подкрепили някаква форма на автономия на гагаузите поради "уникалността им като етнос", но що се отнася до българите, то "за тях има кой да мисли".

Тази позиция на централните власти, а и политизацията сред българското движение и още повече колебливостта сред българските лидери доведе до безрезултатност общото движение на този етап. След разпадането на СССР и идването на власт в Молдова на Народния фронт, борещ се за обединение с Румъния, възникнаха две непризнати от властите автономии: Приднестровска молдовска република и Гагаузка република. Българите заеха изчаквателна и неутрална позиция, но в критичните моменти подкрепяха гагаузите. Няма да се забрави случаят, когато въоръжени молдовски волонтири, натоварени в четиридесет автобуса, тръгнаха да "накажат" бунтовниците в Комрат. Заобикаляйки прекъснатите основни пътища, трябваше да преминат през българското село Твърдица. Там обаче жените и децата лягат на пътя и препречват пътя им с телата си и не допусна кръвопролитие. Направеното от мен по този повод проучване показва, че в случая населението е действало инстинктивно бранейки сродна група, "роднински" свързана с българите. Независимо че агресивността не е била насочена към тях, българите са се почувствали застрашени. Този и много други примери за солидарност в критични моменти показват, че и днес чувството за общност между двете обособили се групи все още не ги е напуснало.

В кризисните моменти официално непризнатото ръководство Гагаузката република неколккратно се обръна за помощ към българските власти, които, записани във вътрешните си проблеми, не съумяха да откликнат на нуждите на сънародниците ни. През 1992 г. имах възможност за присъствие на среща на гагаузкото ръководство с вицепрезидента на България г-жа Блага Димитрова, на която те поискаха подкрепа от българската държава и изявиха желанието си да отстояват "геополитическите интереси на България" в региона. Съвсем скоро след това обаче г-жа Димитрова си подаде оставката и така България пропусна възможността да се намеси сериозно в съдбата на гагаузите в Молдова и по този начин да покаже, че държавата ни има отношение към тях. Впрочем, липса на позиция бе проявена и към проведената на 1 декември 1991 г. референдум за български национален район с център гр. Болград, на който 83% от населението (включително гагаузите от селата Кубей, Каракурт и Курчи) гласуваха за създаването на района. През 1995 г. молдовският парламент призна автономен статут на Гагаузия, в която българите не влязоха. Узаконени бяха и съществуващите до този момент управленски структури - президент, парламент и правителство. Комратският университет придоби държавен статут. Там като отделна специалност освен гагаузката, още при откриването му бе въведена и българска филология.

Поемайки шафетата от съветските власти, новите владетели на региона, молдовците, отново заложиха на изпитаната румънска формула. И отново турски преподаватели за гагаузите, и отново студенти в Турция, и отново ... завръщане на почти всички студенти обратно. Но все пак турски високопоставени делегации посещаваха регулярно Комрат. Кирилицата бе заменена с латиница. На издръжка на турска държава, въпреки съпротивата и враждебността на преобладаващата част от населението, се откриха четири турско-английски лицей първо в Кишинев и Чадър-Лунга, а от 1999 г. - в с. Конгас и с. Светлий. В тях се обучават само момчета. Не се преподава ислям, но децата се възпитават по каноните на мюсюлманството. В същото време гагаузкият парламент обяви българският език за един от четирите официални езика в автономията, денят на славянската писменост стана официален празник, а през последните две години националният празник на България - 3 март, при огромен интерес се отбелязва в сградата на Комратския университет с

музикално-поетични програми и фолклорни концерти с участието на студентите от университета и от Музикалния колеж в с. Твърдица.

През миналата 1999 г. на изпитание бяха подложени българите от Тараклийски район, обособен с президентски указ от 1992 г. като "район за българска национална култура". В края на 1998 г. молдовският парламент прие Закон за административно-териториална реформа, според която районът се ликвидира. На 24 януари 1999 г. се проведе референдум за запазването му. От взелите участие 88% (27 050 души) от цялото население (30 000 души), 91,8% (включително гагаузите) гласуваха за запазването на района "като център за развитие на българска национална култура". Първоначално властите го обявяваха за незаконен, но по-късно след активната намеса на българската държава и протести от страна на българската община и местното тараклийско ръководство, както и демонстрации на български неправителствени организации ("Родолубец", "Мати Булгария" и ВМРО) се стигна до резолюция на Съвета на Европа в полза на запазването на района. Не закъсня и решението на молдовския парламент за обособяването на новия окръг. По подобие на българите по-рано, в този период гагаузите заеха изчаквателна позиция и запазиха неутралитет. В същото време между ръководителите на Гагаузия и Тараклия бяха проведени разговори за евентуално присъединяване на района към автономното формиране при невъзможност да бъде запазена самостоятелността му. От друга страна беше ясно че при силови мерки, българите ще могат да разчитат на гагаузите.

Днес гагаузите са доминиращата или основна група в следните селища⁷ на Молдова: градовете Комрат (17 438 д.: 68%)⁸, Чадър-Лунга (15 367; 66%), Вулканешти (11 990; 66%); селата Конгаз (10 763; 93%), Копчак (7 819; 94%), Баурчи (7 119; 97%), Казаклия (6858; 95%), Дезгинжа (5461; 93%), Чешмекьой (4993; 93%), Томай (4432; 90%), Бешалма (4337; 98%), Чок-Майдан (4311; 93%), Гайдар (3984; 98%), Авдарма (3897; 95%), Кирсово (3065; 43%), Бешгюз (2998; 96%), Кириет-Лунга (2675; 98%), Етулия (2589; 92%), Джолтай (2340; 98%), Горни Конгазчик (1214; 72%), Буджак (1098; 59%), Котовское (737; 97%), Светлий (732; 27%), Нова Етулия (676; 97%), Карбалия (466; 72%), Мирное (319;), Софиевка (842). Бурлачени (1090). Гара Етулия (312) и Долни Конгазчик (233, 95%). В Одеска област на Украйна гагаузи живеят компактно в селата, както следва: Виноградовка (Курчи), Александровка, Димитровка, Табак, Червоноармейское (Кубей) и Жовтневое (Каракурт), всички в Болградски район; Котловина и Долинское - Ренийски район, Новосьоловка и Стари Троян - Килийски район; Червоное и Зализничное - Тарутински район, Холмское - Арцизски район. В Запорожска област на Украйна селата с гагаузко население са Александровка, Волчанское, Головка, Дечня, Димитровка. Освен в България, Молдова и Украйна гагаузи живеят в Руската федерация: Кабардино-Балкария и Северна Осетия - общо в шест населени пункта; в Казахстан - в девет села; в Узбекистан - в две села. Последното съветско преброяване от 1989 г. регистрира 198 000 гагаузи, от които 153 000 живеят в Молдова. В част от изброените по-горе бесарабски селища днес живеят и български-туканци, говорещи източнобългарски диалекти (Кирсово, Кубей, Кайраклия, Курчи и др.). Там народността често се определя не от "различния" произход, а от махалата, в която живееш. В други са запазени български или гагаузки махали, но единият от езиците е изчезнал. Така е в Комрат, където има българска махала, но се говори на "гагаузки", и обратно, в с. Каменка (Измаилски район) има гагаузка махала, но се говори само на български.

В крайна сметка в науката въпросът за произхода на гагаузите остава открит. Според

една от най-разпространените версии гагаузите произхождат от тюркоезичните българи и други тюркски племена в българските земи през Средновековието. Тя се поддържа предимно от историци. До момента обаче не са открити никакви документи за връзка на тюркските елементи от средните векове и днешните гагаузи. Няма данни и за използването на етнонима "гагауз" до втората половина на XIX век⁹. Други - главно изследователи на езика и традиционната култура - поддържат мнението, че гагаузите са езиково турцизирани българи. Считайки, че структурата на езика и традиционната култура са съществени етноопределящи белези, към втората група се присъединява и авторът на настоящото изследване.

Интересен е въпросът как са се самоопределяли и *как се самоопределят самите гагаузи*. По отношение на самоопределянето на гагаузите в миналото по-горе стана дума. Какво бихме могли да кажем за съвременната ситуация? За разлика от компактно разположената гагаузка общност в Бесарабия, където гагаузкият "етнос" е в процес на доизграждане, навсякъде другаде - в Таврия, Казахстан, Средна Азия, както и в България гагаузите се самоопределят като българи. Факт е, че навсякъде, където румънската, руската, а в последно време и турската политика не са успели да се разпрострат, гагаузите са запазили българската си идентичност. Днес в градчето Акимовка (Запорожска област) така наречените гагаузи, а всъщност българи по документи¹⁰ и самосъзнание, са се преборили и са организирали изучаването на български език в градските училища.

Какво е отношението на родината-майка към процеса на дебългаризирането на гагаузите? През последното десетилетие за обучение в български висши и средни училища като докторанти, студенти и ученици в Духовната семинария са приети около 30 души. Все пак като цяло българската държава остава длъжник на тази българска общност. С приобщаването на гагаузите към българската духовна култура се занимават учени и неправителствени родолюбиви организации. В същото време Турция хвърля огромни средства за поддържането на лица, създава смесени предприятия, кани професори за научни симпозиуми, финансира в Комрат "вестник на гагаузите турци", в един от броевете на който се предлага на младите брачни двойки списък на "звучни съвременни турски имена". По време на проведената през миналата година в Шумен конференция, посветена на турската култура по българските земи, ректорът на Анкарския университет е обявил, че се подготвя международна конференция в Севернокипърската турска република, на която ще бъде "доказвана" турската принадлежност на гагаузите.

И все пак направено през миналата година в Гагаузия социологическо проучване, изследвашо степените на съвместимост, показва, че гагаузите са склонни да приемат турците най-много за колеги и бизнес-партньори и в същото време сред "другите" най-предпочитани са браковете с българи. Тези резултати не будят учудване, тъй като още от заселването браковете между гагаузи и българи са често срещано явление, докато браковете с други народности до 60-те години на този век са рядкост.

Съдбата на гагаузката етно-културна група в Бесарабия ще зависи от динамичните обществени процеси в новите държави Молдова и Украйна, от геополитическите интереси на държави като Турция и Русия, но в най-голяма степен от активността или безучастието на родината-майка.

Бележки

¹ Ще използвам етнонимът “гагаузи”, обозначавайки гагаузката етно-културна група, без да влагам в него етнически смисъл. доколкото живеещи в различни региони определят народността си по различен начин.

² Чимлоеш, Л. Дастанний эпос гагаузов. Кишинев, 1997, с. 4.

³ Боев, Е. The Scientific Problem Gagaucians. Facts, Presumptions, Inventions and Psevdo Science. - South Edst Europian Monitor, Vol. II, № 5, Vienna, 1995.

⁴ Димитрова, Д. Теренната работа в етнолингвистичните изследвания. - В: Украйна и България. Етнокултурни и етнолингвистични аспекти. С., 1995, 59 – 70.

⁵ Названието “тукани”, както и названието “гагаузи” функционира дълъг период от време като название за славяноезичните българи в Бесарабия.

⁶ Иванов, И. С. Несколько слов о донесении профессора Григоровича о болгарских училищах въ Бесарабии. - В: Сборник статей И. С. Иванова о некоторых выдающихся событиях въ современной жизни болгарь. 1900, 40 - 50.

⁷ Информацията за селищата и числеността е от публикация във в. Независимая Молдова, Кишинев, на научния работник от Молдовската академия на науките Йон Дрон и сътрудника в отдел “Гагаузоведение” към МАН Васил Малчев от гр. Вулканеши.

⁸ Цифрите в скоби означават брой на гагаузите и относителния им дял в % в съответното селище.

⁹ Боев, Е. Етнолингвистичната ситуация в Северното и Западното Причерноморие през първата половина на XIX в. – В: Научни съобщения от ЦИЕК за конференцията “Украйна и Молгария: віхи історичної дружби”. С., 1998, 1 – 11.

¹⁰ Доскоро в паспортите имаше графа националност. Такава все още има в свидетелствата за раждане.